

OLVASÓNAPLÓ

A KÉTKEDÉS VERSEI

DEÁK FERENC: *Honfoglalás.*

Forum, Újvidék, 1971.

A költő, amikor magáról énekel, saját énjét boncolgatja a szavak késével, tulajdonképpen mégsem elégszik meg önmagával, hanem belső érzéseivel, hangulataival, meggyőződéseivel és kételyeivel együtt mindig a környezetét is kivetíti — ha nem is előtérbe helyezett lényegként, de legalább háttérként, hogy az egyéni gondolatok még érzékelhetőbben kidomborodjanak. Ha azonban elhanyagolja önmagát, ha általánosított igazságokat próbál verseinek tengelyébe állítani, ha nem csupán a maga nevében kíván szólni, hanem egy tömeg, vagy egy csoport nevében, akkor elerőtlenedik, hamissá válik a hangja, hitelét veszti, szólamszerűvé lesz.

Amikor elkezdtem olvasgatni Deák Ferenc legújabb kötetének verseit, a ciklus első oldalait, valami megmagyarázhatatlan gyanakvás ébredt bennem: a költő nemcsak a saját nevében beszél, hanem — talán egy kicsit a *Légszomj* mintájára — megpróbálja egy közösség hangját kifejezésre juttatni, megpróbál mások tolmácsa lenni. Erre utalt az első verstördékek többes száma, pátozzal teli hangja. Mert hát ugyan mit is jelent lényegében az, hogy »villámokba csaptuk bele örökre visszahőkölve aztán okos és mondai jelre figyelő homlokunkat«? És mit jelent az, hogy »lám legyőzötteknek se vagyunk jók immár«? Valóban csupán valami pogány imádság visszhangzik az odavetett szavakból, vagy több ennél: konkrét mai környezetbe beoltott tegnapi maradék?

Eszembe jut, hogy milyen nagy csaták is dúltak nem is olyan régen holmi zsdanovizmus és szocialista realizmus körül — éppen azért, mert nem az író, a költő egyéni gondolatait vetítették ki, hanem a mondani-valóra ráhúztak valami mindent kiegyenlítő álarcot, vagy éppen fordítva: a mondani-valót húzták rá valami előre elkészített kaptafára. Nos, a realizmusnak ez az elirodalmiatlanított, elművésztlenített formája ma már valóban a múlté, és azok sem sírják vissza, akik különben a realista ábrázolásmódra esküsznek. Ellenben a régi sablonérzések helyét elfoglalta valami új divat: a negatívumok imádata, ami lényegében nem más, mint mondjuk Majakovszkij mozgalmi verseinek ellenkező előjelű kiadása. Ez a negatívumimádat azonban csupán az egyik sablonpótlék. A másik, ami ugyanilyen divatos, s ami talán pozitív törekvésekre épül, de igen sokszor mégis negatív irányzatú a kisülése: az eltúlozott nemzeti különállás, a sokszor csupán akaratlan elszigetelődésre törekvés.

Deák Ferencnél — ezt szögezzük le eleve — lényegileg hiányzik az először említett negatívumimádat, és sorából azt olvashatjuk ki, hogy ez az irodalmi divat még határozott ellenérzetet is vált ki belőle. Ellenben — ezt már a *Légszomj* jeleneteiben éreztük! — van benne valami olyan magyarságerzet, amely egyszer emberi és költői pozitívumként lobog fel előttünk, másszor azonban azt a gyanút támasztja fel bennünk, hogy talán

nem is egészen őszinte a hangja, hanem van benne valami környezet rákényszerítette divatszerűség. Mert manapság igen divatos kiélezett nemzetiségi problémákról beszélni — éppen azért, mivel maga a helyzet legkevésbé kiélezett ebben a tekintetben. A *Légszomj*-ban például — bizonyára éppen ennek a divatérzésnek a hatására — sokan valami merészen szép magyarságérzetet láttak a színpadról a nézőtér felé lövellni, mások viszont eltűzött, némileg tehát bizonyos értelemben meg is hamisított, tendenciózus helyzetkép megfestésének minősítették. A magam részéről valamiképpen egyik véleménnyel sem tudtam teljesen egyetérteni. Igaz, hogy a *Légszomj* egy itt élő magyar család összeroppanását panaszolja fel, ez azonban egymagában véve még se nem merész kiállítás, se nem helyzethamisítás, mert önmagában véve igaz lehet — és bizonyára igaz is, ha az egésznek csupán egyetlen kis részleteként is —, a mondanivaló hitelessége akkor dől el, amikor az író a szavak mögött észrevétlenül is állást foglal: mi is okozta a magyar család légszomját és megfulladását: a környezet-e, avagy a környezetbe való be nem illeszkedés, a környezettől való idegenkedés? És ebből a szempontból Deák Ferenc nem volt sem merész bíráló, sem destruktív bujtogató, csupán egy kérdésére választ kereső író. A *Honfoglalás* című kötet ciklusának első verssorai azonban éppen ebben a tekintetben keltettek bennem gyanút: vajon Deák a *Légszomj* helyzetfelmérése után eljutott valami divat diktálta, erőltetett közösségérzet kifejezéséig? Erre mutat talán a ciklus harmadik részének harmadik verse is (?), amelynek befejezéseként ezt olvashatjuk:

*ez a test
az enyém
miért nem osztódott
ne számold
úgyis leestek a súlyok
melyekkel engem mértek volt
neked valami jobbat tudok
erkölcsös is jó is
ha
megengedi a politika
egy kis magyart
még a füledbe súgok*

Ahogy azonban továbbjutok a versek olvasgatása közben, egyre inkább erősödik bennem a meggyőződés, hogy az első gyanú minden bizonnyal alaptalan. Deák nem elégszik meg valami primitív közösségérzettel, hiszen az efféle primitív közösségérzet mindenképpen elégtelen is valamiféle tényleges honfoglaláshoz. Márpedig a költő nemcsak a kötet és a ciklus címében emlegeti a honfoglalást, hanem lényegileg is ezt tekinti versei legfőbb tartalmának — nem csupán emberi, hanem költői szempontból is. És ugyan ki tagadhatná, hogy ennek a szükségzerű honfoglalásnak a tényei, sőt eszközei közé odatartozik — különösen ha költőről van szó — a kételkedés is. Nos, minél tovább olvasgatom Deák verseit, annál inkább érzem, hogy nem egyszerűen csak verseknek, nem is egyszerűen csak jugoszláviai magyar verseknek kell tekintenem őket, hanem — a kételkedés verseinek. Ez a kételkedés azonban nem is a helyzetre, nem is a jelenre, vagy a jövőre, sőt talán egyáltalán nem térre és időre vonatkozik, hanem egyszerűen csak a költői hozzáállásra. Amint a költői pesszimizmus sem mindig a valóságos borulást tükrözi, ugyanúgy a költői kételkedés sem azonosítható a mindennapi ember parlagi hitetlenségéből fakadó kételkedéssel. S mert hát előzőleg a költő nemzeti közösségérzetről beszéltem, hozzá kell tennem azt is, hogy ez a kételkedés nem is csupán egy konkrét nép, vagy nemzetiség konkrét helyzetére, nem is csupán a költőnek e közösségben betöltött helyére vonatkozik, még csak nem is a költői honfoglalásra, hanem egész lényére, amibe beletartozik születés, élet, szerelem, halál és minden egyéb, ami ezekbe a fogalmakba belefér.

Deáknál például a halál is »felületes seregszemle«, mely a »tárgyak tömkelegébe« sorolja az embert, mint laikus műbíráló, aki zavarában köhéscseléssel üdvözlí a szobrokat, mert ezzel leplezi hozzáértésének hiányát,

tudatlanságát. A költő tehát még a halál hozzáértésében, ergo létjogosultságában is kételkedik, s ebben a legfőbb értelemmé vált kételkedésben minden valami homályba fullad, a bizonytalanság homályába, ahol csupán a taps jelenti az életet, és ahol a maradás is nem létezés. Ez a ködös kép úgy bontakozik ki előttünk, mint valami absztrakt festmény, vagy sokféleképpen érezhető és magyarázható zenemű, amelynek nem tudjuk elmondani az egzakt tartalmát, csupán a borongást érezzük, csupán villanásokat vélünk felfedezni ebben a szürkeségben, s a borongásnak és a villanásoknak az egybevegyülő atomjaiból állítjuk össze érzéseinkben a laikus halált és azt az árnyékvilágot, ahol az emberi élet is csupán »zörejjé«, »csörrenéssé« minősül, s ahol a pusztaság létezés is »főbenjáró vétek.«

A vers is csupán arra jó, hogy engedelmes közvetítő eszközként kisugározza azt a kételkedő pesszimizmust, esetleg pesszimista kételkedést, amivel a költő minden jelenséget feltesz érzéseinek mérlegére, mint valami hamleti »lenni vagy nem lenni« dilemmát. Igazán vizsgálatannak látszik az a kép, amely az ilyen mérlegelés után tárul elénk:

és amikor megfogant

.

*már akkor elárultuk
becsaptuk gyermekünk*

Ezekben a versekben egyszerűen felbomlik, atomjaira szakad az ember. Hiába is próbálnám magam elé képzelni, magyarázgatni, hogy mit is jelent a mindennapok nyelvén a csendre állított fekete hulló, azaz a telefon, a ház tetején ócska zsirardival ógyelgő szürrealista koldus, a csókkal szüzekre írott költői ének. Annyi azonban bizonyos, hogy mindez szerves része az elálmélkodó embernek, benne van az érzéseinkben, a sóhajtásainkban, benne van a versek körül kialakult légkörben, és benne van a verset olvasók elcsodálkozásában: kételkedek, tehát vagyok!

A kételkedés azonban nem valami absztrakt képlet, hanem szervesen belenő a valóság szemléletbe, hozzátartozik, elképzelhetetlen nélküle. Ezért aztán a költő sem röppen el messzire a valóságtól, nem akarja szépíteni, cifra köntösbe öltöztetni a mindennapos dolgokat. Az előttünk kibontakozó költői kép, a metafora nem eltávolodás, csupán a szemszög furcsának tetsző megválasztása, amely fölött azonban végül is győzedelmeskedik a valóságérzet, ilyesformán:

*és várom mi jön még
semmi sem érkezik
csak a röpökdő gombok
a térdével mondja
elég a lírából
és igaza van
megállítom a sorokat
ami életrevaló
úgyis megmarad*

Mint már mondtam, mindennapi életünknek egyik bennünk élő kérdése a nemzetiségi kérdés is. A költő tehát, aki nem rugaszkodik el a hétköznapoktól, nem kerülheti meg, annál kevésbé, mert hiszen ez a fogalom is szervesen beletartozik az igazi honfoglalás fogalomkörébe. A költő azonban nem volna költő, ha ezen a téren is nem teremtene magának egy egészen egyéni szempontot, sőt egy egészen különálló, fából faragott, esővízben csávázott nemzetet, amely »nem magányos, nem is izgága«, s amelyet egyszerűen tűzre rakhat, ha megunja, hogy legalább a lángjainál megmelegedjék egy kicsit. Lángoló nemzet a lángoló költő tulajdonában. Azt tehet vele, amit akar, amit költői vénája parancsként diktál. A költőnek mindent szabad — vallják sokan az irodalom kedvelőinek sorából, s ez a szabadságérzet valóban meglehetősen magasra csap itt-ott Deák Ferenc verseiben is. Persze egyáltalán nem egyoldalú a kép. A legkülönbözőbb érzések zsúfolódnak egymás mellé a *Honfoglalás* ciklusának lázas érverésében:

egy kis magyarságerzet békésen megfér — nemcsak tényleges szomszéd-ságban, hanem közeli vérrokonságban is — mondjuk a filmnegatív tréfája keltette döbbenetérzéssel. Az is megtörténik, hogy a költői szárnyalás kiindulópontja még a filmnegatívnál is prózaibbá válik. Mondjuk egy új üzem avatása ez a kiindulópont, a mindennapi tényhez párosuló költői aggályokkal, de aztán az egész reális kép beleolvad valami homályos, megfoghatatlan metaforába. És ha már az imént a magyarságerzetet említettem, hadd tegyem hozzá azt is, hogy ez az érzés — a hétköznapi nyelven nacionalizmusnak nevezett káros fogalomkörtől eltérően — éppen a honfoglalás lázas keresésében az érzésnél valami sokkal konkrétabb, megfoghatóbb valamivé válik — éppen nagyobb befogadóképességével, melyet így jellemez a költő:

*fajtam nem makulátlan
románul bizseg egy
a másik szerb
vagy horvát
a további három magyar
de biztosan hottentotta
minden hatodik molekulám*

És a honfoglaló költőnek ez a messzire kiterjedő, mindent felölelő honpolgári érzete feltétlenül egy szilárd pont a honfoglalás folyamatában — még akkor is, ha a költő netántán úgy érzi, hogy ő maga »egy helyben áll«, és a történelem sétál felette.

A költő tehát nem csupán a környezetében, a múltban, jelenben és jövőben kételkedik, hanem önmagában is. Különösen szembetűnő ez az *Epilógusban*, amikor fölméri művét, szilárdak-e az alapjai, és közben így töpreng:

*a jel szerint
az építmény
ez az enyém jó
ám bennem dőltek
össze költői
szaros világok*

Ennyire azonosulni a művel csak az képes, aki valóban egy vele, szétválaszthatatlanul, aki benne látja az emberi és költői jövőjét is, de aki nem nyugodhat meg mindennapi értékek egyszerű nyugtázásával, hanem kételkednie kell, kételkedni mindenben, mert úgy érzi, hogy csakis ez a kételkedés viszi előbbre a világot, még akkor is, ha tisztán látja az utat a sír felé, ahová egyként távozik »ami lesz ami maradt vagy meg se született«, s ha rá is kell döbennie, hogy »herénkben tarack burjánzik tarack a szaporulatunk sóska aszat konkoly és hátrál bennünk a nóta.«

A konklúzió azonban ennek ellenére sem a teljes kiábrándulás. A kételkedés még messze van a kiábrándulástól, mert van benne bizonyos pozitív keresés, kutatás is. Mert hát minden hiúság eltemetése után is megmarad a szó, s ez a szó — még akkor is, ha már se fegyver, se irgalom, se hatalom, csak nehezék — valami fontos rendeltetést tölt be. Mert hát ez a nehezék nem egyszerűen a nívójába hűz, nem egyszerűen a mélybehúzás a célja, hanem »horgony mely a televénybe mélyen velem együtt leviszi hajóm«. Így pihen meg — önmagában is, környezetében is kételkedve — a költő a nagy honfoglalás után. S mert hát a horgony önmagában is valami szilárd pontot, valami végső megnyugvást jelöl, így nyugszik meg nem is a változtathatatlanban, hanem a honfoglalás szükségszerűségében és a kudarcok ellenére is bekövetkező sikerében. Ezért érezzük a szavaiból minden pesszimista kételkedés ellenére is a madáchi ígét: »ember, küzdj és bizva bízzál!«.

A kötet második részében, az *Ostromban* ugyanez a kételkedés tobzódik. A *Közönyös marasztalás*ban például némi malíciával szögezi le, hogy »mire az ember valahová megérkezik akarva — akaratlan elherdálja mindenét«, de azért úgy fordul a »vénhez«, akihez a vers szól, s aki senki más,

mint költői önmaga, hogy leszögezi: bár az út végén apróság és ócska kacat lesz minden, »amiből otthon még élt vagy élni akart«, azért nem ítéli el, nem veti el, sőt éppen azért, mert »ez vagy te is ezért ragaszkodom hozzád.«

A soha ki nem egyenlíthető ellentét, az előretörni szándékozó lendület és a visszahúzó időbe dermedő emberi én csatájának következménye nem is lehet más, csak a kételkedés, amiből ugyan sokszor pillanatnyi megtorpanás is következik, de mégiscsak előretekintést jelez, túl minden hiányérzeten, minden könnyhullatáson, minden visszahúzó »lomtári balaszt«-on. A kételkedés jegyében állítja szembe egymással Az igazság három próbakövében a »néven nevezett igazság«-ot a »mindennek vége« lemondó sugallatával, a csillagos égbe »vaktázott úrhajólogikát« a vers örök üzemanyagával és a meggyag okozta »piros seb«-et az igazságról beszélő »derék szószatyár juristá«-val.

Hogy hová vezet ez az örök, kielégíthetetlen kételkedés, ez a bizonytalan kettősségérzet? A költő így vall erről:

*mert tehetetlen vagyok
csak azért
kizárólag csak azért
mondok verset*

Ez okozza az interregnum zavaros helyzetét is, ezért keresi a költő nosztalgikusan a hangot, mert hát:

*ez maradt nekem
a csengés-bongás
sötétvörös barlangja
elvesztem és
ismét meglelem
unos-untalan elvesztem-meglelem
ezt a liktető
kicsi-nagy
barlangot*

A hangsúly azonban nem is az elvesztésen, hanem az »ismét meglelem« igazságán van, s ez már nem is egyszerű elvesztem-meglelem költői játék, hanem tudatos vállalása a honfogalásnak: »lényemmel termelem.«

Ez a »lényemmel termelem« vallomás voltaképpen válasz az egész kötet pesszimista kételkedésére és kételkedő pesszimizmusára is. A költő önmagának válaszol, és éppen ez hozza közelebb hozzánk a mondanivalóját.

KOLOZSI TIBOR

HŐSÖK, SORSOK, VALLOMÁSOK

VARGA ZOLTÁN: *Eláll az eső.*

Forum, Újvidék, 1971.

Varga Zoltán legújabb novellás kötetének tanulmányozásakor különös figyelemmel kell követni e novellák hőseinek életfelfogását, világnézetét, mivel az alakok igen gyakran vallanak megalkotójuk gondolatairól, fel-felvillantják világnézetének egy-egy jellegzetességét. A neves vajdasági író novelláiban a hős és a cselekmény legtöbbször egységet képez, de vannak elbe-